

90. RSA (Russisch-Schweizer Archiv). – Publ. 121. Etterlin J. Die ehemaligen Schweizer Kolonien in Russland. Bern: Bureau Dactelo, Oskar Klemm, 1945.

Naumenko V. State and local regulation of Kyiv development in the XVIIIth – the beginning of the XXth c.: administrative division and settlement of the city territory.

The article deals with the appearance, distribution and manifestations of the administrative-territorial division in Kiev in the XVIII – early XX century. The purpose of the study is to trace its urban development and the influence of natural and geographical conditions on the formation of internal boundaries of the city, as well as features of state administration and local self-government, succession and ownership of land, the quantitative and ethnic composition of the cells and centers of their settlement.

Through the use of scientific methods – historical analysis, logical analysis, descriptive method and elements of the statistical method – it has been established that the mentioned aspects can be considered as one of the determining factors in the historical and urban development process of imposing boundaries on the territory between parts of the city according to their administrative membership, settlements settlers and autochthonous inhabitants with a principle, the construction of free suburban and the development of traditional historical areas, due to changes in state requirements for the construction in accordance with new styles and technologies. The consequence of the strengthening of state administrative supervision over the territory of Kiev was the formation on these lands in the world practice of unique urban cultural landscape.

Key words: Kyiv, administrative-territorial division, city building, state administration, urban cultural landscape, Hetmanshchyna, Moscow Tsardom, Russian Empire.

Одержано 29.08.2017.

УДК 94 (477.4): 262.2

Віталій Левицький
(Тернопіль)

РОЗВИТОК КЛИНЦІВСЬКОЇ ТЕКСТИЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено питання розвитку клинцівської легкої промисловості Чернігівської губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., показано розміщення підприємств галузі. Охарактеризовано основні публікації з проблематики, котрій присвячується означена стаття.

У дослідженні проаналізовано джерела постачання сировини для клинцівських текстильних фабрик. Зосереджено увагу на процесах капіталізації легкої промисловості регіону та економічній політиці Російської держави щодо неї. Визначено вектори технічного розвитку фабрик внаслідок наукових досягнень і напрями збуту продукції підприємств на зовнішньому та внутрішньому ринках. Досліджено роль інженерів, підприємців і робітників у розвитку текстильної промисловості.

Ключові слова: легка промисловість, текстильна промисловість, експорт, ринок, сировина, фабрика, технічний прогрес.

Процес розвитку текстильної промисловості в пореформений період у Наддніпрянській Україні не свідчить про її високі досягнення, проте всередині суконної промисловості за цей час відбулися великі зміни. З мануфактур із ручною технікою велика кількість підприємств перетворилася у фабрики, оснащені потужними двигунами і складними машинами. Під впливом конкуренції зі сторони бавовняних і вовняних підприємств, власники клинцівських суконних фабрик змушені були вкладати великі кошти на оновлення обладнання своїх закладів для зниження собівартості продукції.

Маючи відповідну сировинну базу, суконне виробництво вже з середини ХІХ ст. стає одним із провідних у легкій промисловості Наддніпрянської України. Найбільшим капіталістично розвинутим промисловим центром став посад Клинці на Чернігівщині. Суконні мануфактури в Клинцях заснували російські купці-старообрядники

ще на початку XIX ст. Купців привабляло в Клинцях вигідне природничо-географічне розташування, наявність великого водного ресурсу для миття вовни, її прядіння, ткання тощо. Сучасники не дарма порівнювали Клинці з англійським Манчестером [4, с. 110, 440].

Мета дослідження – розкрити роль клинцівської текстильної промисловості в економічному та соціальному розвитку Чернігівської губернії та Наддніпрянської України зазначеного періоду.

Завдання дослідження полягають у вивченні текстильної галузі легкої промисловості, з'ясуванні впливу реформ на економічний клімат і промисловий розвиток.

Більшість робіт із питань легкої промисловості з'явилися відносно давно і мають у ряді випадків ідеологічно упереджене трактування історико-економічних процесів, які відбувалися в даний період. За своїм характером ці дослідження мають часто лише загальний нарис основних процесів розвитку регіональної легкої промисловості України. Історіографічні твори розглядають суконну промисловість як частину легкої з врахуванням її впливу на соціально-економічне життя Наддніпрянщини XIX ст. У дослідження національної економіки внесли праці українських істориків, які вивчали окремі галузі промисловості. Так, Т. Дерев'янкін [1] досліджував окрему форму промисловості (мануфактури) на прикладі її найбільш характерної галузі (текстильної). Монографія стала першим спеціальним дослідженням української текстильної мануфактури одного з найважливіших періодів її історії – періоду розкладу і кризи феодално-кріпосницьких відносин. На основі документів автор розв'язує складний комплекс питань про закономірності формування і розвитку текстильної мануфактурної промисловості в Україні та в Клинцях у загальному аспекті генези промислового капіталізму. Велику увагу становить російської й української легкої промисловості приділив К. Пажитнов [10]. Автор показав промисловість України на всіх основних етапах її розвитку: період розвитку промисловості від ремесла до фабрики та розвиток фабричного виробництва в дореволюційній Україні. К. Пажитнов у своїй праці пов'язує становлення вовняної промисловості з політикою самодержавства. Значний крок у дослідженні проблем технічного машинного перевороту на підприємствах текстильної промисловості здійснив Л. Мельник [8]. Ґрунтовну працю з детальним описом економічного та технічного розвитку клинцівських підприємств до століття започаткування місцевої вовняної промисловості опублікував Ф. Євгенєв [3]. Питання становлення монополістичного капіталізму в текстильній промисловості Російської імперії вивчав В. Лавричев [6]. Моменти виникнення монополізму він описував на прикладі клинцівських підприємств.

Від 60-х рр. XIX ст. в Україні спостерігається пошкваллення господарсько-економічного життя, що відобразилось і на суконному виробництві. В ці роки нагромаджені купецтвом кошти стали основою для технічного переобладнання мануфактур у капіталістичні фабрики. В 1861 р. у посаді Клинці діяло 14 мануфактур, на яких упродовж перших пореформених років розпочався процес модернізації устаткування. Так, впроваджуються механічні ткацькі верстати і шліхтувальні машини (пристрої, що зміцнювали вовну за допомогою клейкого розчину), чим поліпшується ткання. Важливим зрушенням у технічному переоснащенні суконних підприємств стало поширення парових машин. На всіх клинцівських фабриках встановлюються парові двигуни, якими розпочали заміну кінних і водяних приводів. Це стало технічним проривом для місцевої галузі, проте потужність парових двигунів на той час була ще досить низькою й становила близько 15–20 к. с. У технічному переоснащенні суконних фабрик на початковому етапі провідну роль відіграла продукція лівобережних і російських слюсарно-механічних підприємств, які постачали до 60% устаткування. Іноземне машинобудування також застосовувалося в технологічній перебудові, особливо

тих ланок виробництва, котрі вимагали запровадження високоточних приборів. Загалом на початку 60-х рр. XIX ст. використовувалось 538 апаратів різних заводів виробників. За операціями загальний розподіл машин виглядав наступним чином: на виготовленні прядива – 326, виробництві тканин – 8, апретурі тканин – 204. Десять фабрик вперше обладнуються вівномийними машинами, що значно скоротило цикл виробництва та вплинуло на якість продукції [1, с. 93–117].

Машинізація виробничих процесів безпосередньо сприяла різкому збільшенню виробництва. Так, у 1860 р. клинцівські фабрики разом випустили продукції на 1 млн. 468 тис. руб., а в 1868 р. вартість їх виробів досягла вже 2 млн. 295 тис. руб., що складало 7% від загальноросійського показника (32 млн. 857 тис. крб.). Окрім технічної реконструкції діючих суконних підприємств коштом місцевих купців відкриваються нові. Так, у перше пореформене десятиліття до ладу стали фабрики І. Машковського (1861 р.) і Р. Самикова (1869 р.). Переходу суконних фабрик до прогресивного виробництва певним чином сприяла поразка Росії у Кримській війні. Перед урядом Російської імперії постала гостра потреба в повному переоснащенні армії, зокрема створенні обмундирування нового типу. Законами від 1856 р. і 1866 р. великі суконні підприємства залучаються до поставки продукції на потреби Військового міністерства [5, с. 23]. Держзамовлення отримували ті з фабрикантів, суконні тканини яких відрізнялися найбільшою якістю. Це вимагало від клинцівських купців постійного удосконалення виробничого устаткування.

Із 70-х рр. XIX ст. у суконному виробництві Клинців починають спостерігатися кризові явища, викликані перевиробництвом і запровадженням на фабриках центральних великоросійських губерній випуску більш дешевих тканин. Окрім цього, кризове становище посилювала відсутність достатньо кваліфікованих робітників і віддаленість підприємств від залізниці, що підвищувало ціну продукції, в яку закладались витрати на гужовий транспорт. Для клинцівських купців виходом із такої ситуації став курс на подальшу технічну модернізацію. Це значно полегшило та здешевило в подальшому собівартість продукції, повернувши їй конкурентоспроможність на всеросійському ринку. Проте процес технічної перебудови підприємств вимагав великих витрат, які могли окупитися лише впродовж кількох років. Із затяжного кризового стану суконну галузь Клинців вивели події, пов'язані з загостренням відносин Російської імперії на зовнішньополітичній арені. Неминучість військового конфлікту між Росією і Туреччиною викликала хвилю мобілізації новобранців, що сприяло збільшенню поставок грубого сукна, одним із основних виробників якого був Клинцівський район [6, с. 24]. Вигідні державні замовлення для власників суконних підприємств створили сприятливі умови для безперешкодного проведення подальшої технічної і технологічної модернізації виробництва.

Від 1873 р. почався застій у суконній промисловості, знизилася ціна внаслідок перевиробництва продукції – з кризового стану суконну промисловість вивела російсько-турецька війна, що спричинило до збільшення поставок сукна армії. Протягом 1873–1875 рр. у Клинцях закрилися ряд старих фабрик (Кубарева, Черкаскова, Ісаєва). Після війни суконне виробництво, внаслідок дальшої механізації, щорічно виробляло продукції на 2,5 млн. крб. Однак на початку 80-х рр. почалася смуга тривалої кризи, що ускладнилася для суконної промисловості появою на внутрішньому ринку дешевих камвольних вовняних тканин, які почали витісняти суконні. Виробництво сукна в Клинцях знизилося до 1,6 млн. крб., а кількість робітників зменшилася з 2,8 тис. до 1,5 тис. чоловік (40%), заробітна плата знизилася на 30–50% [11, с. 265].

Відстоюючи право на існування та боротьбу за споживача, що загострилася в умовах кризи, купці поширюють і поглиблюють машинізацію виробництва. Механізуються модерним устаткуванням ворсувальні, прядильні, апретурні відділення фабрик. Спеціалізовані агрегати надходили з провідних машинобудівних заводів Європи

(Бельгія, Німеччина, Франція), Росії (Москва) і вітчизняних виробників (Суми, Харків, Катеринослав). Майже на всіх підприємствах запроваджуються механічні валки, тіпальні машини, автоматичні снувальні машини, циліндрові та клапанні валюшні, сушильні апарати, ворсувальні машини, стригальні механізми, парові гвинтові та гідравлічні прес-машини тощо [2, арк. 4–13].

Паралельно з налагодженням купецтвом Клинців умов для технічної модернізації на своїх суконних фабриках зростала і якість їх продукції. Підприємства помітно урізноманітнили її асортимент. Успішно випускалися високоякісні гладкі сукна різних кольорів і сортів, у тому числі шинельна і приладова суконна тканина, драп, вовняна вата, сатин тощо. Замість колишніх армійських сукон із простої вовни для обмундирування армії нове устаткування дозволяло виробляти неворсовані сукна з мериносової вовни (тонкорунна вовна білого кольору). Головними споживачами продукції клинцівських суконних фабрик продовжували залишатись військове відомство та заможні селяни й міське населення (переважно фабричні робітники) [10, с. 141].

У ході «великої кризи» 80-х рр. припинили існування всі невеликі фабрики. У цей же період (за умов конкуренції) клинцівські фабриканти змушені були робити великі витрати на оновлення устаткування з метою зниження собівартості виробництва. Відбувається далі посилення механізації виробничих процесів, зростає енергооснащеність підприємств: потужність парових двигунів зросла до 271 к. с. У прядінні починають застосовуватися ватер- і мюль-машини. Вже у 70-х рр. з'являються механічні вовномийні машини, котрі згодом замінюються вовномийнями – «левіафанами» (у них миття вовни поєднується із сушінням). Середня річна продуктивність робітника зросла із 550 крб. у 60-х рр. до 811 крб. у 1879 р. і до 1060 крб. у 1890 р. На кінець «великої кризи» 80-х – поч. 90-х рр. у Клинцях залишилося лише 6 фабрик, що «вижили», зміцніли і перетворилися на великі капіталістичні машинні підприємства. Це – Глухівська, Троїцька, Стодольська, Дурняцька фабрики і фабрики Мошковського та Іванова. Однак, упродовж 70–80-х рр. технічне переоснащення підприємств відбувалося відносно повільно. Ще на більшості фабрик переважали ручні ткацькі верстати. Гальмували швидке й повне здійснення технічного перевороту у вказаний період такі причини: відсутність на клинцівських підприємствах досвідчених майстрів і кваліфікованих техніків, вживання поганих гатунків вовни, віддаленість Клинців від залізниць (лише у 1886 р. почалося будівництво залізниці від Гомеля до Брянська через Клинець) [8, с. 105–110].

Поступальний розвиток суконного виробництва посаду Клинці продовжився і в наступне десятиріччя. В 90-ті рр. XIX ст. Російська імперія переживала період промислового піднесення, котрий створив сприятливу ринкову кон'юнктуру для суконної промисловості. Клинцівські купці використали цю ситуацію з найбільшою користю для справи. В найкоротші терміни проводиться радикальна технічна модернізація фабрик. Так, майже повністю механізується операція ткання, ручні верстати на цій ланці виробництва перестають відігравати провідну роль. У назване десятиріччя кількість ручних ткацьких верстатів скоротилась на 40%. На початку 90-х рр. XIX ст. у посаді Клинці витримати тягар технічної перебудови вдалося шести фабрикам, які перетворилися на потужні капіталістичні механізовано-електрифіковані підприємства. Отже, у лідери вийшли ті підприємці, які виробили чітку лінію розвитку своєї справи, основою якої стала орієнтація на науково-технічний прогрес і кваліфіковану команду технічного персоналу [10, с. 154–157].

Із середини 90-х рр. почалося нове швидке піднесення і розвиток промисловості у Клинцях. У 1897 р. 8 суконних фабрик виробили сукна на 3352 тис. крб., тобто впродовж 4 років (1893–1897 рр.) виробництво майже подвоїлося. У цей же період завершується технічна революція: механічний ткацький верстат майже витіснив ручний;

зросла енергооснащеність фабрик, впроваджені нові машини (дво- і трипрочісні машини, сільфактори, механічні сушилки, самопреси тощо).

Наприкінці XIX ст. суконні фабрики перетворилися на великі капіталістичні підприємства, що доводять зіставлення їх загальної виробничої діяльності. Незважаючи на зменшення кількості таких підприємств із 14 до 6 упродовж 60–90-х рр. XIX ст. їх виробництво зросло в 2,6 рази, в 3,1 рази підвищилася потужність фабрик (з 835 тис. 560 аршин сукна до 2 млн. 500 тис.). Частка клинцівських фабрик у валовій продукції суконного виробництва Російської імперії зросла в 1,5 рази [3, с. 52–57].

У 1899 р. працювали фабрики лише в Клинцях. Кількість їх зменшилася до 8, кількість робітників зменшилася від 1860 р.: в 1895 р. – 2703, 1897 р. – 2851. Проте загальна сума виробництва значно збільшилася до 2,75 млн. крб. у 1895 р. і до 3,5 млн. крб. у 1897 р. Із цих восьми фабрик лише одна заснована в 1894 р., інша – в 1897 р.; решта діяли від 30-х рр. XIX ст. [9, с. 288].

За відомостями 1895 р. на фабриках працювали 10 парових машин потужністю 629 к. с., 13 котлів при парових машинах із загальною площею нагріву – 11578 кв. футів. Палива на приведення в рух усіх машин у 1895 р. було використано на суму 95 651 крб., а в 1897 р. – 9504 кубічних сажнів дров на суму 108 116 крб. Фабрики працювали впродовж року, не зупиняючися на ніч, у дві 12-ти годинні зміни робітників. Для всіх робітників працювала лікарня, де вони отримували медичну допомогу безкоштовно. Одна з фабрик, на якій працювало 475 робітників, страхувала життя робітників із виплатою преміальних на 1028,71 крб. При деяких фабриках діяли казарми, в яких розміщалися до половини робітників. Проводилися огляди фабрик за розпорядженнями адміністрації. До комісій входили справник, фабричний інспектор, один-два фабричні лікарі та один земський лікар [9, с. 288–289].

На початку XX ст. механізація підприємств продовжувала впевнено зростати. Так, станом 1900 р. на 7 суконних фабриках обладнання оцінювалось у 904,1 тис. руб. Додатково, у цьому ж році на модернізацію було витрачено ще 872,4 тис. руб. або 335 руб. на 1 робітника. Порівняно з 60 рр. XIX ст., на початку XX ст. витрати на технічне переоснащення збільшилися у 3 рази. Кількість парових машин зросла до 11, окрім цього діяло 15 потужних парових котлів і 2 двигуни внутрішнього згорання, які разом забезпечували потужність у 1272 к. с. Зросли витрати власників суконних фабрик на закупівлю устаткування. Так, у 1908 р. клинцівське фабричне обладнання оцінювалось в 1 млн. 457 тис. крб. Порівняно з 1900 р. витрати на технічне переоснащення зросли на 61,1%. Збільшилась кількість парових котлів і становила 20 одиниць. Парових машин стало менше – 10, проте їх потужність примножилась на 27,8% і складала 1626 к. с. Станом 1908 р. на суконних фабриках діяло вже 7 нафтових двигунів потужністю 450 к. с. Порівняно з 1900 р. вона зросла майже у 20 разів [12, с. 178].

Клинцівські фабрики використовували вовну іспанську, шленську й просту місцеву. Вовна тонкорунна закуповувалася переважно в Харківській, Полтавській і Катеринославській губерніях. У Чернігівській закуповувалася в незначній кількості, через незначні обсяги овечих отар. Загалом, клинцівські фабрики споживали до 50 000 пудів, на суму 750 000 крб.

Індиго, купоросна олива, купорос, спирт, кошениль, сандал закуповували клинцівські фабрики в Москві й Полтаві. Ворсувальні шишки завозили з-за кордону. Також імпортували різноманітні машини, на які грошей не жаліли. Незважаючи на те, що більшість фабрик працювало на імпортних високотехнологічних машинах, і що на деякі завезли навіть самоткацькі станки, на них спотерігалася крайня нестача кваліфікованих техніків.

Спочатку сукно з фабрики різних кольорів за ціною до 2 крб. збували переважно для кяхтинської торгівлі. Проте, внаслідок змін у торговельній політиці, фабрика почала виготовляти продукцію для внутрішнього російського ринку. Сукно продавалося, за

посередництва комівояжерів, у Петербурзі, Москві, Варшаві та частково на місцевих ринках, на суму 200 тис. крб. у рік, ціною за аршин від 1,85 до 3 крб. Сукно збувалося в Москву, Ригу, Петербург, Вільнюс і на ярмарки: Нижньогородський, Корінний, Крелевецький, Полтавський, Харківський [7, с. 267–269].

Отже, в ході здійснення технічної революції клинцівські мануфактури перетворилися на великі машинізовані фабрики з повною механізацією виробничих процесів. Причому 7 фабрик у кінці 90-х рр. виробляли в 3,5 раза більше продукції, ніж 19 мануфактур у 1851 р. Продуктивність праці робітника зросла більш ніж у 4 рази. На початку ХХ ст. у посаді Клинці сформувався потужний центр суконної галузі України. Обсяг виробництва клинцівських фабрик дозволяв задовольнити потреби України на 71%. Інтенсивні процеси розбудови суконної промисловості сприяли її концентрації, що позначилося на зростанні потужності усього комплексу, зосередженого у Клинцях. Цілеспрямовані дії щодо модернізації технічного і технологічного стану своїх фабрик створили умови, за яких вітчизняна галузь відіграла значну роль у загальноімперському суконному виробництві. В ході здійснення технічної революції клинцівські мануфактури перетворилися на великі машинізовані фабрики з повною механізацією виробничих процесів. За своїм устаткуванням у 90-х рр. клинцівські фабрики вже не поступалися московським. Період технічної революції в суконній промисловості Клинців охопив 50–90 рр. У цілому по Україні технічний переворот у суконній промисловості не був завершений аж до початку ХХ ст. Лише в Клинцях процес технічної переозброєності підприємств був завершений.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дерев'янкін Т. І. Мануфактура на Україні в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. (Текстильне виробництво). Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. 127 с.
2. Державний архів Чернігівської області. Ф. 814. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 4–13 зв.
3. Евгенъев Ф. Сто лет клинцевской шерстяной промышленности. Клинцы: Объединение «Клинцовская печать», 1926. 165 с.
4. Иринин А. М. Черниговщина. История, естественное и экономическое описание края. Чернигов, 1919. 204 с.
5. История торговли и промышленности в России: в 3 т. Т. 3: Мануфактурная промышленность. Санкт-Петербург, 1914. 382 с.
6. Лаверычев В. Я. Монополистический капитализм в текстильной промышленности России (1900–1917 гг.). Москва: Изд-во МГУ, 1963. 286 с.
7. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Черниговская губерния / Под. ред. М. Домонтовича. Санкт-Петербург, 1865. 796 с.
8. Мельник Л. Г. Технічний переворот на Україні у ХІХ ст. Київ: Вид-во Київського університету, 1972. 240 с.
9. Описание Черниговской губернии / Под ред. А. А. Русова. Т. 2. Чернигов, 1899. 377 с.
10. Пажитнов К. А. Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. Шерстяная промышленность. Москва: Изд-во АН СССР, 1955. 364 с.
11. Туган-Барановский М. И. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Санкт-Петербург, 1898. 550 с.
12. Чумак М. М. Купецтво як фактор розвитку промисловості Лівобережної України (60-ті рр. ХІХ–1914 р.). Дис. ... канд. істор. наук. Луганськ, 2009. 220 с.

REFERENCES

1. Derevyankin T. I. Manufaktura na Ukrayini v kintsi ХVІІІ – pershiy polovyni ХХ st. (Tekstylne vyrobnytstvo). Kyuyiv: Vyd-vo AN URSSR, 1960. 127 s.
2. Derzhavnyy arkhiv Chernihivkoyi oblasti. F. 814. Op. 1. Spr. 21. Ark. 4–13 zv.
3. Evgenyev F. Sto let klintsevskoy sherstyanoй promyshlennosti. Klintsy: Obedinenie «Klintsovskaya pechat», 1926. 165 s.

4. Irinin A. M. Chernigovshchina. Istoriya, estestvennoe i ekonomicheskoe opisanie kraja. Chernigov, 1919. 204 s.
5. Istoriya trgovli i promyshlennosti v Rossii: v 3 t. T. 3: Manufakturnaya promyshlennost. Sankt-Peterburg, 1914. 382 s.
6. Lavrychev V. Ya. Monopolisticheskiy kapitalizm v tekstilnoy promyshlennosti Rossii (1900–1917 gg.). Moskva: Izd-vo MGU, 1963. 286 s.
7. Materialy dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami Generalnogo shtaba. Chernigovskaya guberniya / Pod. red. M. Domontovicha. Sankt-Peterburg, 1865. 796 s.
8. Melnyk L. H. Tekhnichnyy perevorot na Ukrayini u XX st. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu, 1972. 240 s.
9. Opisanie Chernigovskoy gubernii / Pod red. A. A. Rusova. T. 2. Chernigov, 1899. 377 s.
10. Pazhitnov K. A. Ocherki istorii tekstilnoy promyshlennosti dorevolyutsionnoy Rossii. Sherstyanaya promyshlennost. Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1955. 364 s.
11. Tugan-Baranovskiy M. I. Russkaya fabrika v proshlom i nastoyashchem. Sankt-Peterburg, 1898. 550 s.
12. Chumak M. M. Kupetstvo yak faktor rozvytku promyslovosti Livoberezhnoyi Ukrayiny (60-ti rr. XIX–1914 r.). Dys. ... kand. istor. nauk. Luhansk, 2009. 220 s.

Levytskyi V. The development of Klyntsivska textile industry in the second half of the XIX – early XX centuries.

The article covers the issues of the development of the Klyntsivska light industry in the Chernihiv province in the second half of the XIX and early XX centuries, it was showed the location of the enterprises of the branch. The main publications on the topics devoted to this article are described.

The research analyzed sources of supply of raw materials for Klyntsiv textile factories. The attention was paid to the processes of capitalization of the light industry of the region and the economic policy of the Russian state towards it. The vectors of technical development of factories have been determined due to scientific achievements and directions of sales of products of enterprises on the external and internal markets. The role of engineers, entrepreneurs and workers in the development of the textile industry was explored.

Key words: light industry, textile industry, export, market, raw materials, plant, technical progress.

Одержано 22.09.2017.

УДК 94(477.41/.82):664.7«XIX/XX»

**Тарас Стоколоса
(Тернопіль)**

ІНФРАСТРУКТУРА ТА ПРОДУКТИВНІСТЬ БОРОШНОМЕЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА ВОЛИНСЬКОЇ І КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті на основі значного кола першоджерел висвітлено питання інфраструктури та продуктивності борошномельної промисловості на території Волинської та Київської губерній досліджуваного періоду.

Метою дослідження є детальне висвітлення питання розширення мережі борошномельних підприємств, а також обсягів їхнього виробництва та вартості виробленої продукції.

Дослідження здійснено на основі використання таких методів: історико-хронологічного, порівняльного, проблемного, синтезу і аналізу, дедукції та індукції. Саме ці методи дозволили провести всебічний науковий аналіз проблеми.

На основі аналізу, узагальнення та систематизації історичних джерел досліджено розвиток мережі різних типів млинів у Волинській та Київській губерніях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Одержані результати свідчать, що борошномельна промисловість у цих регіонах пройшла досить складний шлях розвитку. Висвітлено динаміку зростання вартості виробленої продукції галузі. Значну